

ber között 119 kötetet és folyóiratot rendelt meg), azután a Magyar Tudományos Akadémiának írt nevezetes levelét 1858. november 6-ról, amelyben az Akadémiát támogatásának megvonásával fenyegeti meg, ha hatalmi nyomásra törlik alapszabályaik közül a tudományok magyar nyelven történő művelésére vonatkozó pontozatokat, vagy egy „Széchenyi István, a vén Oroszlány” formában aláírt levelét. Ott a tiltott könyvek jegyzéke, amelyre Széchenyi *Blick*...-je „felségsértés és az uralkodóház tagjainak megsértése” miatt került. Széchenyit tehát – a *Blick* szerzőségének lepleződése óta – főbenjáró per fenyegette. Ez volt a döntő oka, amiért a halálba menekült. S ott van a végzetes út felé vezető szerény eszköz, utolsó, fanyelű, rézvégű írótoolla.

Az utolsó, kisebb terem a Széchenyi-gyász emlékeinek van szentelve. A gyászbeszéd, emléklapok, részvétnyilvánítások, posztumusz szobrok között a kis terem mértani középpontjában egy naplókötet áll, az utolsó,

az is utolsó lapján kinyitva, a nevezetes bejegyzéssel: „kann mich nicht retten” – *nem tudom megmenteni magam*.

A kiállítás koncepcióját Bicskei Éva, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet munkatársa és Mázi Béla, az MTA Könyvtára Kézirattára vezetője készítette. A tájékoztató szövegeket előbbieket és Szentesi Edit írta meg. Az Akadémia mellett hét közgyűjtemény, egy egyházi gyűjtemény (a pannonhalmi Főapátsági Gyűjtemény) és egy külföldi múzeum (Kammerhof, Besztercebánya) anyagából állították össze a kiállítást, amely elsősorban az MTA anyagi áldozatkészsége révén valósulhatott meg. A kiállításhoz – ha késve is – reprezentatív katalógus jelenik meg.

Kulcsszavak: *Széchenyi István (1791–1860), a Magyar Tudományos Akadémia története, reformkor, az MTA Könyvtára Kézirattára kincsei*

HAGYOMÁNY ÉS MODERN HATÁRÁN – SZÉCHENYI ISTVÁN, A MAGÁNEMBER –

Fónagy Zoltán

PhD, MTA Történettudományi Intézet
zfonagy@tti.hu

„Győzzön az ok, s csak az ok, ne a régiség és még kevésbé azon nimbus, melyet a csalbölcsök saját sötét céljaik, vagy világos hiúságuk elburkolása céljából szoktak a régiség körül terjeszteni.”

(Pesti por és sár)

Széchenyi István születési éve (1791) csaknem egybeesik egy korszakhatárral: a magyar történetírás az 1790–1848 közötti évtizedeket a rendiségből a polgári társadalomba való átmenet évtizedeként szokta tárgyalni. Széchenyi programadóként, a gazdasági-társadalmi modernizáció legnagyobb hatású kezdeményezőjeként az átmenet egyik főszereplője volt. Az alábbiakban azonban nem a programmal foglalkozunk, hanem azt vizsgáljuk, hogy magánszemélyként – mentalitásában, életviszonyaiban – maga mennyit realizált a modernizációs programból.

Hagyományos társadalom – modern ember

Széchenyi még egy viszonylag stabilnak tűnő *rendi és hagyományos* társadalomba született bele. A rendiségben az egyén életútját meghatározó pontossággal kijelölte, hogy milyen státusú családba született. A nevelés céltudatosan és kizárólagosan erre az előre tudható szerepre készítette fel a gyermeket. A társadalmi ranglétra alsó fokain volt legerősebb a determináltság, ott ritkán kerülhettek fel alter-

natív jövőképek. De a rendi piramis felsőbb régióiban is korlátozottak az egyéni választási lehetőségek. A birtokos nemes fia például a szokásos iskoláztatás után „leteszi a censurát, tiszteletbeli aljegyző lesz, azután szolgabíró, ha jól forgatja magát, lehet belőle X. megye első alispánja is; ha különösen jól tanult, akkor még feljebb menetelre is volt kilátása; ha nem vette be a természete a tudományt, akkor azt mondták, jó lesz katonának” – írta Pulszky Ferenc.

Bár tágabb határok között, de a főnemes gyermekének is viszonylag kiszámítható volt az életpályája. Választhatott állami (közigazgatási, bírói, diplomáciai, katonai) vagy egyházi karriert: az ország, illetve a birodalom legfőbb világi és egyházi tisztségeinek zöme nekik volt rezerválva. A gazdálkodás ekkor még ritkán számított hivatásszerű foglalatosságuk közé, legfeljebb ménesük iránt mutattak érdeklődést.

A premodern társadalom életjelenségeiben, normarendszerében – így a fiatal nemzedékek szocializációjában is – meghatározó szerepe volt a hagyománynak: az előző nemzedékek mintája a követendő norma erejével bírt. A „hagyományos” ember életét szűk földrajzi és társadalmi térben élte, bizalmatlanul szemlélve az ezen kívüli világot. Magát nem környezete urának tekintette, hanem

ellenkezőleg, kiszámíthatatlan erőknél ki szolgáltatva érezte. A zártság miatt igen erősek voltak a helyi színek: dialektus, ruházat, táplálkozás, lakás, szokások terén egyaránt. A helyhez kötött ember, összehasonlításra nem lévén módja, hajlamos a candide-i elégedettségére: „Az ő szemei előtt neje volt a legszebb, okosabb s jobb asszonygazda, gyermekei a jobbak, ételei, kenyere, bora s gyümölcssei ízletesebbek, gémeskútjából a víz legfrissebb, lovai legjobbak, házirendje s kényelme legkitűnőbb” – írta a reformkori megfigyelő, Újfalvi Sándor.

A nagy újkori transzformációs folyamat eredményeként – a tőkés gazdasági és polgári társadalmi rend, a parlamentáris politikai rendszer mellett – kialakult a modern ember ideáltípusa. Az individuum kötöttségei felleltak, jelentősen kitágult a – legalább elvileg – hozzáférhető fizikai és társadalmi tér. Egyik legfontosabb értékévé vált az egyéni szabadság. A modern ember nyitott az új tapasztalatok irányában, messzemenően függetleníti magát a megelőző generációk tekintélyétől, versengő, és kitűnni vágyik. Világképe tudományos és szekularizált, hatalmat érez a természet fölött. A társadalmi normákat és struktúrákat megmagyarázhatónak és megváltoztathatónak tekinti, sőt, kötelezettségének tartja a társadalomfejlődés humanizálását.

Míg a rendi társadalomban a társadalmi szerepek elválaszthatatlanok az egyéntől, a modern ember folyamatosan önmeghatározásra kényszerül, éntudata sokkal problematikusabb. A személyiség önállósulásának eredményeként megnövekszik igénye a privát szférára, annak térbeli elkülönítésére is. A mobilitás növekedésével az egyén erősebben jelenik meg autonóm szubjektumként, aki csak részlegesen és ideiglenesen tartozik a különféle közösségekbe. Az életritmus fel-

gyorsulása egyfelől növeli a személyes szabadság mértékét: az ember úrrá lehet az időn, tevékenységét meggyorsíthatja. Ugyanakkor az ember az idő rabjává is válik: azért siet, mert fél, hogy „elszalasztja az időt”. A modern ember nem gondolja, hogy köteles korlátozni személyes ambícióit. A lelki üdvösséggel vagy a „nyugodt élet” sztoikus eszményével szemben a teljesítményszükséglet kerül a középpontba, ad fontos önértékelési kritériumot.

Új jelenség a személyiség fejlődésének fogalma is. Az ember tulajdon erőfeszítéseinek eredményeképpen válik valamivé. A hivatás fogalma megszabadul isteni eredetétől, s a személyes hajlamnak megfelelő tevékenységválasztásként jelenik meg.

Az életvilág bonyolultabbá válása ellentmondásos érzelmi állapotokat és problémákat szül. Ilyen például a magányosság, amely a hagyományos társadalomban szinte ismeretlen volt. A modern személyiség szükségét érzi a másoktól való elkülönülésnek, ugyanakkor szenved a jelentős, mély, intim kapcsolatok hiányából származó magánytól. Az Én iránti érdeklődés fokozódásának jele az önéletrajz, illetve a naplóirodalom mennyiségi növekedése (Moussong Kovács 1978.; Kon, 1989.).

Hagyományos indulás és modern identitáskeresés

Széchenyi gyermekéveiben – a hitelesnek tekinthető forrásokban – hiába keresnénk a későbbi rendkívüli teljesítményt vagy az újszerű, szokatlan életpályát előre sejtető motívumokat. A családi háttérnek egy, a korabeli arisztokrácia normáitól valamelyest eltérő vonását Kazinczy Ferenc örökölte meg, még István születése előtt. A Széchenyi családot eszerint nem a szertartásos távolságtartás, hanem az érzelmekben gazdag, harmonikus

családi élet jellemezte. Ennek alapját a szülők szerelmi házassága teremtette meg, amivel mindenképpen a kisebbséghez tartoztak a korban. Az anyagi függetlenséget, a vallási alapú idealizmust és az igen erős patriotizmust tartotta még említésre méltónak a bécsi házba látogató fiatal Kazinczy. Ferenc gróf gyermekeit magyar szellemben neveltette, s a három fiú és két lány szeretetteljes, kiegyensúlyozott, mondhatni gyermekcentrikus légkörben nőtt fel (Bártfai Szabó, 1926.).

Neveltetése teljesen a kor és a társadalmi státus által kijelölt keretek között zajlott. Magántanulóként jutott el az érettségiig, majd családjá korábbi generációinak hagyományait követve, katonai pályára lépett. Az apropót erre 1809-ben a francia háborúk sokadik fordulója hozta meg. A bécsi udvarban nagy kegyben álló apára való tekintettel a 18. évben járó fiút – Pál bátyjával együtt – főhadnagyként osztották be a szerveződő nemesi felkelés törzskarához. A fiatal főúr – személyes bátorságával, kamaszos lelkesedésével – jól bevált a maga helyén. Miután a „műkedvelő” nemesi seregben megtetszett neki a katonáskodás, úgy döntött, végleges hivatásának választja a fegyveres szolgálatot.

Harcoló katonaként eljutott Párizsig, majd a bécsi kongresszus alatt diplomáciai küldetésben Nápolyig. Akaratlanul is részese lett annak a tömeges mobilizációnak, amelynek eredményeként a francia háborúk negyedszázada alatt a szorosán helyhez kötött életet élő emberek tíz- és százazrei személyes benyomásokat szereztek Közép- és Nyugat-Európa fejlettebb országairól.

Széchenyi fiatal felnőtt életszakaszát elsősorban az utazások tagolták. Ezek során mutatkozott meg először igazán az a – modern emberre jellemző – szellemi nyitottság és rugalmasság, amely későbbi közéleti szereplését

szinte áttekinthetetlenül sokrétűvé tette. Első „öncélú” utazása a politikai liberalizmus szülőföldjére, a kapitalizmus mintaaországába, Angliába vezetett 1815 őszén. Minden rendszer nélküli tanulmányút volt ez a három hónap. Az angol társasági szokások és a politikai kultúra mellett a technikai modernizáció vívmányai gyakorolták rá a legnagyobb hatást. Megismerkedett gyárosokkal és mérnökökkel, különös figyelemmel tanulmányozta a gázvilágítást, valamint a lótenyésztést, felfedezte magának az evezőssportot. Szinte gyerekes mohósággal igyekezett úti csomagjába gyömöszölni a fejlettebb országban mindazt, ami megtetszett neki, s amit lehetett. Beszerzett egy gázfejlesztő készüléket a cenki kastély számára, vásárolt 18 lovat, szerződöttetett egy angol ménestestert. A következő tavasszal angol mintára falkavadászatot szervezett Cenkén, s társrendezőként ott tüsténkedett a Bécs melletti Simmering határában a lóversenyzés ausztriai meghonosítása körül. A hazaúton az autodidakta magabiztosságával így foglalta össze tapasztalatait: „Angliában csupán három dolog az, amit az embernek véleményem szerint meg kell tanulnia, és a többi mind semmi: az alkotmány, a gépek és a lótenyésztés.”

Az első angliai utat a következő két évtizedben még öt további követte (volt közöttük egészen rövid, ügyintéző jellegű is). A szigetországban szerzett tapasztalatok Széchenyi elméleti és gyakorlati életművén, sőt mindennapi életén és személyes környezetén is szembevető nyomokat hagytak. Az angol alkotmányos berendezkedés számára a racionális problémakezelés ideáltípusának tűnt; már első utazása alkalmával megragadta, hogy ebben a szisztémában „a királynak csak jót művelni van hatalma – rosszat egyáltalán nem tehet”. Gyakorlati gazdasági tevékenységének

jó része rendelkezett valamilyen angol kapcsolattal: vagy a mintát vette onnan, vagy a kivitelezésben kapott szerepet a brit szakértelem és technika. (A kaszinó, a löverseny, a dunai evezősport meghonosítása esetében nyilvánvaló mintakövetéssel van dolgunk; a dunai gőzhajózás és az óbudai hajógyártás megteremtésében, valamint a Lánchíd építésénél pedig a szigetországból származó gépek és mérnökök, munkavezetők és szakmunkások játszottak kulcsszerepet.) Közszerelő korában is közismert volt „anglomániája”, amely megnyilvánult például öltözködésében, étkezési szokásaiban vagy a mindenfajta versenyekhez és a fogadásokhoz való vonzódásában, illetve az angol nyelv és irodalom – mindenekelőtt Byron – iránti rajongásában.

1814-től kezdve 1826-os kilépéséig a tényleges szolgálat egyre inkább mellékes tevékenységnek számított Széchenyi életében, csapongó érdeklődése a legkülönbözőbb irányokban vélte megtalálni élete célját. A felmerülő alternatívák némelyike megfelelt a rendiségben szokásos arisztokrata életpályának, mások viszont a konvenciók teljes tagadását jelentették. Hol a hagyományos családi boldogság vágyáról árulkodó nősülési tervek, hol a hivatásszerű gazdálkodás, hol az egész addigi életével való szakítás vágya (kivándorlás Amerikába) foglalkoztatta. Naplójában szinte refrénként térnek vissza az ilyen jellegű bejegyzések: „Mi minden akar Sz. I. gróf lenni? Híres katoná akar lenni, minden rendjellel kitüntetve, s minden hírlap révén nevezetes. Egész életében utazni akar és végül kivándorolni. Meg akar nősülni és minden ügytől szabadon teljességgel a társasági életnek szentelni magát. Nőtlen akar maradni, minden társaságot kerülni, s mint igazi embergyűlölő, lovakat tenyésztetni. Diplomáciai karriert akar csinálni. Függetlenül, minden ügytől szaba-

don, Svájcban, Franciaországban, Angliában, Itáliában – életét a világban gyönyörködve befejezni. Egy pártnak akar a vezére lenni, és magát teljesen a jog és alkotmány ügyének szentelni. Szépirodalom akar lenni – verseket és szomorújátékokat írni. ... Egy 29 éves embernél nem nevetséges ez?” – kérdezi saját maga is kesernyésen egy 1821-es naplóbejegyzésében.

Mint a fentebbi áttekintésben láttuk, a személyes hajlamnak megfelelő tevékenységválasztás már tipikusan a modern ember dilemmája. Széchenyiben a vallásos konzervatív neveltetés, a belénevelt lojalitás a dinasztiahoz és a birodalmi keretekhez ütközött a személyes és társadalmi-nemzeti egyediséget bálványozó romantika szellemével. Az érzelmi kötődés igénye egyfelől és a kötöttségek alóli szabadulás romantikus vágya másfelől, az egyéniség önérvényesítése az egyik oldalon és a közösségért való önfeláldozás a másikon, a nemzetek feletti születési és szellemi arisztokráciához tartozás tudata, de a nemzeti keretekhez kötődés igénye, s a nemzeti küldetés tudata stb; ehhez hasonló ellentétpárok is örökltek a gróf érzékeny egyéniségét. Széchenyi küldetésstudata nagyrészt a nemesi, főnemesi tradícióból származtatható, amely egyrészt saját monopóliumnak tekintette a vezetést, hatalmat, másrészt meg is követelte a közéleti aktivitást és az áldozatvállalást, méghozzá azzal arányosan, amennyire a születés jótéteményeiben részesült.

Anglomán külön, polgárosodó arisztokrata

Széchenyi alakját, arcát, öltözetét számos ábrázolás örökölte meg képben és szóban egyaránt. A képek megőrizték a fiatal katonatisztet, a tekintélyes és alkotóereje csúcsán álló férfit éppúgy, mint a döblingi remetét. Az ábrázolások többnyire a tekintélyelvű társada-

lom elvárásaival összhangban jelenítik meg a nagy vagyonú, tiszteletré méltó nevet viselő arisztokratát (díszmagyarban, karddal, kitüntetésekkel, az örökökvalóságának szánt pózban). Bőségesen maradtak azonban az utókorra olyan rajzok, karikatúrák és vízfestmények is, amelyek ehhez a méltóságteljes képhez képest disszonánsnak tűnnek: egy feltűnő színű, mintájú vagy formájú ruhadarab, vagy a modern utcai ruha és a lovaglás együtt valami bizarrságot kölcsönöz némely ábrázolásának. Pedig a leírások szerint inkább ilyen jellegű ruházatban lehetett látni: jobbára elegáns nyugati ruhát viselt, cilinderral vagy széles karimájú kalappal, sétatálcával vagy esernyővel. Az öltözkéssel a nyugat-európai – mindenekelőtt az angol – arisztokrácia szellemi világához való tartozását hangsúlyozta, miként más szokásaiban (szivarozás, sportrajongás) is. Ugyanakkor a romantika egyéniség- és eredetiségkultusza is tetten érhető öltözködésének extravagáns vonásaiban, amelyekkel a szabályok felett állását is hangsúlyozta. Gyakran hordott az illemszabályok szerint nem összeillő darabokat: magyar díszruhához európai szabású nadrágot, kardhoz esernyőt. A pesti utcákon feltűnést keltettek ruháinak túlságosan élénk színei is: sárga galléros zöld kabátja, pepita öltönyei, hatalmas kalapjai, magas szárú lakkcsizmája. Az öltözetnek szimbolikus jelentőséget tulajdonított, s tudatosan élt is vele, mint hatáskeltő eszközzel: a „kétgarasos” tervéről (azaz a közteherviselés korlátozott bevezetéséről) döntő országgyűlési ülésre például legdrágább magyar díszruháját öltötte fel, s kitűzte a francia háborúban szerzett kitüntetéseit is. Használta a ruha presztízshordozó hatását külföldi útjain is: amikor a bajor, hesseni, württembergi udvarokban a Dunagőzhajózási Vállalat támogatására akarta megnyerni a német fejedelmeket,

külön erre az utazásra készítettett magyar díszruhát öltött.

A 30-40-es években megjelenésének fontos eleme, aktivitásának jelképe volt a nagy barna bőrtáska, amelyben egy csomó iratot cipelt magával állandóan. Feltűnő jelenségnek számított, valószínűleg maga is a polgári munkásság megjelenítésének szánta, hogy a táskát maga vitte (egy arisztokratának még egy jelentéktelen súlyú tárgyat is illet volna az inasával vitetni). Gyors mozgása, az utca egyik oldaláról a másikra való cikázása – ha olyan ismerőst látott, akivel szerteágazó ügyei valamelyikében szólni akart –, élénk gesztikulációja szintén az arisztokratikus viselkedés előírásainak semmibe vételét jelentették. Gyakran belekarolt beszélgetőpartnerébe, egy darabig együtt haladtak, majd amikor egy másik ismerőst pillantott meg, faképnél hagyta addigi partnerét (Kertbeny, 1860).

Ha az üres tekintélyörzéssel nem törődött is, a valódi igényességre (higiénia, kulturált viselkedés öltözködés terén) nagy súlyt fektetett, nemcsak a maga, hanem a környezetében lévőket esetében is. Viszolyogva örökölte meg naplójában a fiatal arisztokratákból álló vadásztársaságot, amely „átöltözködés nélkül, mocskos kézzel, vizes lábbal, kiizzadtan” ült asztalhoz. A vele munkatársi viszonyba került köznemesi származású filozófus és publicista Szontágh Gusztáv jegyezte fel, hogy ő, aki korábban nem sokat törődött a megjelenésével, „amint Széchenyivel érintkezésbe jöttem, azonnal fekete frakkot, fehér mellényeket készítettem s fehér kesztyűket vásároltam, jól tudván, miképp a gróf minden népszerűsége [demokratizmusa] mellett az aristocratiai szokásokat kedveli”.

Jellemző volt ez az igényesség a szűkebb és tágabb tárgyi környezetével szemben is. Gyakori utazásai során ugyan gond nélkül

tette túl magát a megszokott kényelem hiányán – valószínűleg az intellektuális tevékenység: az ismeretszerzés vagy a szervezőmunka olyan mértékben lekötötte figyelmét, hogy szinte észre sem vette a mostoha körülményeket al-dunai vagy keleti útjain, illetve elviselésüket egyfajta sportteljesítménynek tekintette – ám otthonai berendezésére nagy gondot fordított. 1820 és 1848 között ideje zömét Pesten töltötte, rövidebb pozsonyi, bécsi és nagyeceni tartózkodásokkal, külföldi és hazai utazásokkal tarkítva. Pesten eleinte szállodákban lakott, majd a belvárosi Brudern-házban bérelt lakást. (A mai Párizsi udvar helyén állt, s a reformkori Pest egyik legfeltűnőbb épülete volt az egész udvart befedő üvegtetőjével, a házon átvezető paszszázs két oldalán sorakozó elegáns kis boltokkal.) Innen a Diana fürdő épületébe költözött át 1827-ben. A Duna-parti klasszicista palota-sor részét alkotó ház a mai Belügyminisztérium helyén állt, tehát a Kereskedelmi Testület 1830-ban elkészült székházának (a későbbi Lloyd-palotának) a szomszédságában, amelynek első emeletét az általa alapított Kaszinó bérelte. Leghosszabb ideig már családos emberként a Rakpiac (ma Roosevelt tér) másik felén álló Ullmann-házban lakott (helyén ma irodaház áll), ahonnan állandóan szemmel kísérhette a Lánchíd építését. Széchenyi itt nem a reprezentatív, legmagasabb presztízsű első emeleten bérelt lakást, hanem eggyel feljebb, hogy az utca zaja kevésbé zavarja. Előszobája angломániaja és műszaki érdeklődése lenyomataival fogadta a látogatót: angol metszetek, lóportrék mellett hídkeresztmetszetek, építési látványtervek díszítették a falakat. Előkelősködő lakój helyett polgáriasan udvarias személyzet fogadta a vendéget, és a gróf – a korban teljesen szokatlan módon – önzte a személyes szolgálatában állókat. A

lakás – legalábbis a látogatók számára elérhető tereinek berendezése – nem hagyott kétséget afelől, hogy arisztokrata otthonban járunk: a család generációkon át halmozódó kincsei közszemlére voltak téve. „Beléptem egy dolgozószobába, amely rendkívül gazdagon és finoman volt dekorálva, teletömve, mint egy kis múzeum, mindenféle fegyverekkel, dohányzóeszközökkel, dísz tárgyakkal, plasztikai munkákkal és mindenféle luxustárggyal” – írta le látogatását Kertbeny Károly.

Otthonainak berendezésében arra törekedett, hogy kényelem, praktikum, takarékoság és esztétikai igényesség egyszerre érvényesüljön. Angliai útjai során tanulmányozta az angol lakáskultúrát is, és bútorokat is vásárolt a szigetországban: a cenki kastély bővítésekor az új szárnyat Angliából hozott bútorokkal és képekkel rendezte be. Mégis többször panaszkodott, hogy Cenki a sok költség és tördelés ellenére nem éri el az általa ideálisnak tekintett komfortot. „Szűnyogok, egerek, legyek, bolhák, egy kotlós a csibével az ablakomnál – zörgő ablakok; az ágy leszakad, vacsorám két fűj; íme, így töltöm Cenken éjszakáimat. Minden rossz – egy nyomorult szakácsné” – írta naplójába 1828-ban.

Széchenyi azonban nem egyszerűen „hasznáلتa” a városi környezetet: környezeti igényessége kifejezésre jutott abban az aktivitásban is, amellyel az épített környezet fejlesztésére törekedett. *Pesti por és sár* című – életében meg nem jelent – könyvében nemcsak a főváros urbanizációs hiányosságait és az ebből következő teendőket foglalta össze, hanem a főúri kastélyok és a nemesi kúriák lakáskultúrájának alacsony színvonalát is tollhegyre tűzte. (Leírásainak visszatérő fordulataiból következtethetünk a szagokkal szembeni különleges érzékenységére.) Környezeti igényesség terén igyekezett jó példával járni elől:

nagyeceni kastélyába – ahol egyébként elég kevés időt töltött – egy vidéki angol lord otthonát plántálta át. Noha eleget tett a reprezentációs elvárásoknak is – a parkettát Bécsből, a bútorokat Angliából hozatta – a fényűzés helyett a modern komfortra és kényelemre fordított nagyobb gondot (például a „vízretek”, a WC beszerzésére, amelyet előbb szereltek fel Cenken, mint a bécsi Burgban).

Széchenyi számára a város nem egyszerűen életének helyszíne volt, hanem modernizációs aktivitásának fontos tárgya is. Pesten és Budán egyaránt megszerezte a polgárjogot, sőt, Pesten 1831-től választott polgárként beleszólhatott a városvezetésbe is. Működése szorosan összeforrott Pest-Buda fővárosi szerekörének kialakulásával, gyakorlati alkotásainak jó része ezt a funkciót erősítette. A társadalmi és kulturális központ jelleget fokozta a lóversenyzés megszervezése, a kaszinó létrehozása, az Akadémia alapítása. Szószólója volt a két város egyesítésének: ezt a célt szolgálták közlekedésfejlesztési elgondolásai, elsősorban az állandó híd és az alagút építésének szorgalmazása. A városi életet tette kellemesebbé az Újépület melletti sétatérrel, ugyanezért javasolta a Kamaraerdő üdülvévé alakítását. A Gellérthegyre nemzeti Panteont, „Üdvöldét” álmodott, a Duna-partra Országházat és Nemzeti Színházat. Nem kerülték el figyelmét olyan prózai dolgok sem, mint az árvízvédelem, csatornázás, útpépítés. Budapest jövőjében bízva, saját pénzét is itt fektette be: telkeket vett és bérházat építtetett a Lipótvárosban (Preisich, 1991.).

A cenki kastély felújítása kapcsán meg kell említenünk Széchenyi egyik „polgárerényét”, a takarékoságát is. Személyesen foglalkozott a szobafestés költségeivel, több helyről kért árajánlatot a szőnyegleszorító rézrudakra, intézkedett, hogy a szőnyeget ne tegyék fel a

„pököládák” kihelyezése előtt. Ugyanakkor nem térhetett ki a társadalmi rangja által megkövetelt reprezentációs kötelezettségek elől. A közlekedéssel, sporttal kapcsolatos kiadásoknál – istállóiban tíz kocsi és harminc hintó elé való ló állt a hátsólovaikon kívül, hajókat, csónakokat pedig Angliából is hozatott a Fertő-tóra meg a Dunára – valószínűleg nem a reprezentációs kötelezettség volt a döntő, hanem a szenvedélyes érdeklődés. (A gyors autók vagy a sport modern megszállottjainak előfutára volt ő e tekintetben.)

Családi életében a hagyományos patriarchális családmodell elemei és a modern szerelmi házasság (bizonyos emancipációs jelenségekkel fűszerezve) jellemzői egyaránt fellelhetők voltak. A hagyományos társadalomra jellemző népes főúri háztartásban tizenhét felnőttnek és hat gyermeknek terítettek ebédhez a 40-es években, ha mindenki otthon volt. Felesége, Seilern Crescence grófnő – aki vel több mint egy évtizedes platói szerelem után az első férj, Zichy Károly gróf halála után házasodott össze 1837-ben – hét mostoha és nyolc édesgyermeket hozott a házhoz. Széchenyi – a hamarosan megszületett két közös gyermek, Béla és Ödön mellett – az országos ügyekéhez hasonló energikussággal, igazi pátriárkaként viselte a hatalmas família gondját. Ám feleségét egyenrangú szellemi társként kezelte, s egyes vállalkozásaiban nemcsak az oldalán reprezentált, hanem némi önálló szerephez is jutott (például az Újépület melletti sétatér létrehozása során). Nyakában a Crescence-től kapott érmet viselte, a következő felirattal: *Csak az önmegisztetés és Magyarország jóléte legyen a cél, mely bennünket egyesít.*

Nem a takarékoság, hanem inkább az önfegyelem és a munkás aktivitás adott bizonyos polgáriassult jelleget Széchenyi étkezési szokásainak. Egyik legközelebbi munkatársa,

Kovács Lajos egyrészt a „mértékletes egyszerűség” kifejezéssel jellemezte hétköznapi táplálkozási szokásait, másrészt azzal, hogy „étkezése is csak a munkának folytatása volt, s úgy végezte, mint ki ebben rámért kötelességet teljesít, s élvezetet nem talál”. Evés közben is gyakran felugrott, s íróasztalához rohant feljegyezni valamit, vagy kivette zsebkönyvét. Itt jegyezzük meg, hogy naplójának állandó témája testi állapotának aprólékos megfigyelése, bajainak hipochondriába hajló részletességű rögzítése.

Kifejezetten modern polgári vonásokat mutat az időhöz való viszonya, a magára parancsolt szigorú időfegyelem. A ráérős, időpazarló táblabírói mentalitással szemben a pihenést az evéshez hasonlóan szükséges kötelezettségnek tekintette. „A kötelesség, mit komornoka legpontosabban teljesített, a felköltés volt. Órája mindig másodpercre egyezett komornoka órájával, s minden nap fél négykor felköltötte magát álmából s elhagyta ágyát”, akármilyen későn feküdt is le. Ugyanakkor – betegeken végletes kedélyhullámzásainak engedve – nappalait már a hiperaktív tevékenység és a depresszív passzivitás váltakozása jellemezte. „Ha néha zsebkönyvét, hovanapi teendőit pontosan feljegyezte, áttekin tettem vele, szédülni éreztem fejemet a végzendők halmaza felett. Pedig ő szigorúan számolt önmagával a teljesítés felett és legszigorúbb önmaga iránt volt a végrehajtásban” – hangsúlyoz a közeli munkatárs két szoroson összefüggő polgárerényt: a szigorú időfegyelmet és a teljesítménykényszert (Kovács, 1889.).

Széchenyi fiatal kora óta nagy érdeklődést tanúsított a technikai modernizáció iránt. „Ha magyar főúr helyett angol polgárnak születik, bizonyára korának egyik legnagyobb mérnökévé válik” – jegyezte meg életrajzírója. Különösen intenzíven élte ki műszaki érdeklődé-

sét angliai utazásai során: felkereste a korabeli mérnöki tudás csúcsteljesítményeit, hajózó csatornákat, hidakat, a gyerekcipőben járó vasutakat, gyűjtötte az ezekre vonatkozó technikai és pénzügyi adatokat, naplójában vázlatos rajzokon örökítette meg a látottakat. Fő szempontja a hazai hasznosíthatóság volt. Szívesen látogatott gyárakat, ahol különösen a gépek ragadták meg érdeklődését. „Különös dolog, hogy egy huszárcapitány naponként három órán át nemcsak gépészekről, de még munkásoktól is valóságos leckéket ad magának és reggel gépolajtól, este szagos víztől csepeg” – jegyezte önironikusan naplójába egyik angliai utazása alkalmával.

Figyelemmel kísérte a műszaki szakirodalmat is. Bár rendszeres tanulmányok híján természetesen mérnökké nem vált, de széles körű műszaki tájékozottsággal rendelkezett, képes volt önálló ítéletalkotásra. Jó érzékkel választotta ki például a lánchidat, ami a korabeli hidépítési technikák közül egyedül volt alkalmas a pest-budai összeköttetés megteremtésére (Lipthay, 1896.).

Az Angliában kibontakozó ipari forradalom vívmányai láttán szinte korlátlanul képzelte a technikai haladás perspektíváit: „Ha egy madár repülni tud, az ember is tudhat. Amire az állatot a természet tette képessé, az embert a tudás. Meggyőződésem hamarosan kitalálják.” (1824. jún. 21.) Vagy: „ha az állatok a sötétben látnak – optikai eszközökkel mi is láthatnánk, csak nem ismerjük a módját, de bizonyára nemsokára rájönnek ennek is a nyitjára.”

Széchenyi gazdasági-társadalmi modernizációs kezdeményezéseinek jelentős része kapcsolódik a térbeli mobilitás lehetőségeinek elősegítéséhez, a természeti akadályok legyőzéséhez. A rendszeres hazai gőzhajózást elindító Dunagőzhajózási Társaságban ő képvisel-

selte a magyar érdekeket. Neki köszönhető, hogy az osztrák vállalat Óbudán építette fel hajógyárát. A kereskedelmi lehetőségek kihasználása érdekében sürgette a hajózási akadályainak elhárítását. Ezek legnagyobbika a Vaskapu-szoros volt, ahol a mederben levő sziklák, zúgók és örvények miatt elakadt a lefelé tartó forgalom. Az 1833-ban, Vásárhelyi Pál mérnök irányításával megindult műszaki munkálatokat Széchenyi királyi biztosként felügyelte. A másik nagy természetátalakító vállalkozás, a Tisza-szabályozás megindítását már magas rangú kormánytisztviselőként, a Helytartótanács közlekedési bizottmányának elnökeként irányította. 1846-ban ő végezte el az első kapavágást Tiszadobnál. Ugyanide sorolhatjuk a Lánchíd építését.

Széchenyi életformájának modern elemei között fontos szereppel bírt a sport. Rendszeres látogatója volt a Dunában létesített uszodáknak, illetve a Fertő-tavi fürdőnek, az evezősport pest-budai meghonosítása pedig egyenesen az ő nevéhez fűződik. Széchenyi Angliából rendelt, illetve az óbudai hajógyárban készített csónakokkal az 1830-as évek második felében kezdte el a Dunát járni. 1841-ben Hajósegyletet alapított, amelynek tagjai a fiatal arisztokraták, a Dunagőzhajózási Társaság tisztjei és a hidépítő angol mérnökök közül kerültek ki. 1842-ben felállítottak az épülő Lánchíd pesti hídfője alatt egy „csónakdát” is. A dunai evezést (amelyet természetesen a gróf angolmániájának egyik jeleként is értékelték) a társadalmi érintkezés egyik újabb színterének szánta, miként a lóversenyt vagy a kaszinót is (Siklóssy, 1927.).

Széchenyi, a gazda és vállalkozó

Végezetül vizsgáljuk meg, mennyit sikerült megvalósítania a gazdasági modernizációs programból saját anyagi viszonyaiban. Szé-

chenyi apjától közel kilencvenezer holdas birtokolt örökölt. Ezzel, illetve az ebből származó – 1825-ben közismerten évi 60 ezer forintot kitevő – jövedelmével a mágnásosztály elitjébe tartozott, de biztosan nem a leggazdagabb egy-két tucatba. A fiatal gróf apja halálakor eleve százezer forint adóssággal terhelten vette át a birtokot, majd a még kezelhető mértékű adósságot 1834-re 230 ezerre növesztette. (Igaz, egyúttal 180 ezer forintnyi kintlévősége is volt!) Az 1820-as évek második felében saját gazdaságát tekintette modernizációs elképzelései kísérleti terepének – ám a különböző szempontok (így a gazdálkodás racionalizálása és a szociális érzékenység jobbagyaival szemben) összeegyeztethetetlennek bizonyultak. Erkölcileg kényelmetlennek, ráadásul a vagyonhoz képest igen alacsonynak érezve a feudális földbirtokból eredő jövedelmet, szabadulni igyekezett a zavaros úrbéri viszonyokkal járó vesződéségtől. 1833-tól birtokai nagyobb részét eladta testvéreinek; a vételár egy részét életjáradék formájában kötötte ki, ami évi 30 ezer forint biztos jövedelmet jelentett neki.

Széchenyi már az 1820-as években megkezdte vagyonszerkezetének átalakítását, modernizálását. Nyugat-európai utazásain irigykedve fedezte fel, hogy a földbirtokhoz képest mennyivel jövedelmezőbbek és rugalmasabban kezelhetőek a tőkés vállalkozói (pénz) vagyonok. A 30-as évek elejétől életcéljává vált, hogy pályája végére vagyonának fele a gazdaság modern szektoraiiban realizálódjon.

1850-ben leltárba vett vagyonában 373 ezer forint értékű értékpapírt találtak. Az összeg kétharmada az Első Duna Gőzhajózási Társaság részvényeiben feküdt, de 110 ezer forinttal volt érdekelt élete jelképértékű művének, a Lánchidnak a beruházásában is. Ehhez képest kisebb tételnek számított a József Hen-

germalom 29 ezres részvénytárcsája, valamint érdekeltségei a körmöci kőedénygyárban, a kőszegi posztógyárban, a pesti cukorfinomítóban és a budai alagútépítő részvénytársaságban. Persze időközben megfordultak kezén más értékpapírok, így francia, angol és osztrák állampapírok is.

Széchenyi, Pest-Buda fővárossá válásának egyik legaktívabb előmozdítója nem kis összeget fektetett itteni ingatlanokba. 1833 és 45 között több házat és telket vásárolt (és adott el) Pesten és Budán, s a Lipótvárosban (a mai Szabadság tér déli oldalán) épített hatalmas bérház tulajdonosaként pesti háziúr is volt.

IRODALOM

- Ács Tibor (1994): *Széchenyi katonái*. Zrínyi, Bp.
- Bártfai Szabó László (1926): *Gróf Széchenyi István és kortársai*. Budapest
- Csorba László (1991): *Széchenyi István*. Officina Nova, Budapest
- Éri István (szerk.) (1991): *Széchenyi és kora. Emlékiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Tájak – Korok – Múzeumok könyvtára*, 3. Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület–Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás (2003): *Széchenyi és Kossuth*. Kossuth, Budapest
- Gergely András (1972): *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Értekezések a történeti tudományok köréből*. 62. Akadémiai, Budapest
- Gergely András (1987): Széchenyi, a „gazda” és a „polgár”. In: Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. Magvető, Budapest
- Gergely András (1991): A modernitás konfliktusai és Széchenyi. *Világosság*, II, 818–824.
- Kertbeny K[arl] M[aria] (Károly Mária) (1860): *Erinnerungen an Graf Istvan Széchenyi*. Geneve, Basel
- Körmey István (1983): Széchenyi István lelki alkata és elmebetegsége. *Orvostörténeti Közlemények*. 102–104, 9–43.

Széchenyi tehát – aki már programadó munkájában, a *Hitel*-ben kiállt azért, hogy a születés és rang presztízst, valamint a hivalkodó reprezentációt mindenek fölé helyező rendi társadalomban értékként jelenjen meg a polgári társadalom, illetve a kapitalista gazdaság haszonelvűsége, haszonkeresése (Gergely, 1987) – magánemberként, *homo oeconomicusként* hitelesen ültette át a gyakorlatba elméleti programját.

Kulcsszavak: *Széchenyi István, magyar történelem, 19. század története, társadalomtörténet, életrajz, modernizáció, reformkor*

- Kemény Zsigmond (1970): Széchenyi István. In: Kemény Zs.: *Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi, Bp.
- Kon, Igor Semenovic (1989): *Énünk nyomában. A személyiség én-tudata*. Kossuth, Budapest
- Kosáry Domokos (1987): Széchenyi a naplóról és a történeti személyiség. In: Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Magvető, Budapest
- Kovács Lajos (1889): *Gróf Széchenyi István közéletének utolsó három éve, 1846–1848*. I–II. Budapest
- Lackó Miklós (2001): *Széchenyi elájul: Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest
- Lipthay Sándor (1896): *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest
- Moussong Kovács Erzsébet (1978): A modern ember pszichés problémái. In: Csaba György (szerk.): *A modern ember biológiai paradoxonja*. Medicina, Budapest
- Oplatka András (2005): *Széchenyi István*. Osiris, Bp.
- Preisich Gábor (1991): Széchenyi érdemei Budapest fejlesztésében. *Magyar Tudomány* 8,
- Siklóssy László (1927–1929): *A magyar sport ezer éve*. 1–3. Országos Testnevelési Tanács, Budapest
- Széchenyi István (1925–1939): *Széchenyi István Naplói*. I–VI. (szerk. bev. Viszota Gyula) Budapest
- Széchenyi István (1866): *Pesti por és sár*. Pest

SZÉCHENYI, A POLITIKUS NEHÉZ DÖNTÉSHELYZETEBEN

Velkey Ferenc

CSc., egyetemi docens,
Debreceni Egyetem TEK BTK Történelmi Intézet
velkeyferenc@gmail.com

„A napfénynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyító, akár kicsinyítő üvegen, akár madártávpontból, akár közelről nézzétek, nem fogjátok egyszerű alkotásának találni, mint a görög templomot. Esze nem jár oly egyenlőn, mint kicsiny genovai zsebórátok. Politikája nem oly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigál” – Kemény Zsigmond ezzel a látszólagos kritikával vezette fel „jellemtárában” (1851) a Széchenyi politikáját értelmező szempontjait. Nyilván a gróf közéleti pályájára emlékező kortársaknak nem is kellett elmondania, hogy melyek voltak a „következetlenségek”, „gyarlóságok”. Éppen csak ezekkel a szavakkal utalt rájuk, s mindjárt az olvasót más irányba fordította: a Széchenyi-jelenség lényegéhez elvezető értelmezői utat jelölte meg. Kinyilvánította, hogy lehetetlen a „legnagyobb magyart” az „adatok mechanikus összeállításával”, „politikai vitáin keresztül”, vagy az „egyes tények mezején” megítélni, hiszen ő mindig a változó lehetőségekhez igazodott, s ezért nyilvánvaló következtetései csak a pálya egészének, illetve a gróf alapeszméjének tükrében (amely Kemény szerint a nemzetiség elve: „fajunk biztosítása és nemesb kifejtése”) nyerhetik el értelmüket. Több oldalon taglalt kert-hasonlaltával érzékeltette a helyes eljárás lényegét: Széchenyi pályája nem szimmetrikus, szabá-

lyos, könnyen átlátható francia kert, de nem lesz többé kusza rengeteg sem annak az elemzőnek, aki a célját és alapeszméjét helyesen jelöli meg; hanem egy „terjedt kellemes angol park”, amely felfedezésre vár. Kemény Zsigmond 1850–51-es esszéiben kétségkívül eszményítette Széchenyit, gondolatmenete mégsem minősíthető pusztán a politikus Széchenyi következtetéseit elfedő idealizálásnak.

Az író – a konkrét szövegösszefüggést tekintve – az 1840-es évek elejétől kialakuló „autobiográfiai” diskurzusba kapcsolódott be (Széchenyi oldalán), amikor elfogadta-megerősítette a grófnak azt a számtalanszor ismételt tételét, hogy politikai tevékenysége (az ellenzéki szerep elutasítása, a kormányzathoz való közeledése, az irányzatok közti helyzete stb.), amelyet a kortársak közül is sokan *apostasiaként* értékelték, egy magasabb rendű következtetés megnyilvánulása. Másrészt viszont – általánosan nézve a dolgot – azt a fontos szempontot vetette fel, hogy egészen más módon lehet az alkotott kép (itt egy reformerről), ha a „látószöveget” módosítjuk. A Széchenyi-pálya pedig – szerinte – a nagyvonalú, a távlatokat és értékrendet középpontba állító nézőpontot követeli meg. Kemény itt a Széchenyi-értelmezések egyik alapvető dilemmájára reflektált, s még csak nem is volt